

Літаратура

1. Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе. Каталог. Составитель Н.Морозова. – Vilnius, 2007.
2. Жураўскі, А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Т. I. Мінск : Навука і тэхніка, 1967.
3. Altbauer, M. Studies in the Vocabulary of the Byelorussian translations of the Bible // The journal of Byelorussian studies. – London, 1972. – P. 349 – 358.

І. Клімаў (Мінск)

Да пытання аб раннях (XV ст.) перакладах рэлігійных твораў на старабеларускую мову

Калі гаворка заходзіць пра рання літаратурныя творы на старабеларускай мове (да XV ст. уключна), то ў беларускім мова- і літаратуразнаўстве заўжды спасылаюцца на шэраг перакладаў рэлігійных, а таксама містычна-філасофскіх твораў (іх агляд прыведзены ў шэрагу прац [10, с. 221-225; 14; 15]). Яны звычайна адносяцца да XV ст.: яго сярэдзіны, 2-й паловы ці канца. Лічыцца, што гэтыя пераклады ўзніклі недзе на Беларусі (Украіне) у асяроддзі рэлігійных і/ці этнічных меншасцяў (каталікоў, яўрэяў, юдаізантаў і інш.). Іх арыгіналы ў большасці выпадкаў вызначаныя: імі служылі заходнеўрапейскія, царкоўнаславянскія ці яўрэйскія тэксты. Пэвны з гэтых перакладаў зараз не мае прамых указанняў на час і месца свайго ўзнікнення. Рукапісы, што утрымліваюць гэтыя творы, таксама пазбаўлены ясных храналагічных прыкмет або маюць супярэчлівыя рысы: філіграні адносяцца да X ст., але асабліваці мовы ўказваюць на пазнейшы час – XVI ці нават XVII ст. Паводле сваёй мовы ўсе гэтыя пераклады вельмі адрозныя – у адных прысутнічаюць спецыфічныя рысы, уласцівыя старабеларускаму пісьменству (паланізмы і багемізмы), іншыя іх не маюць або выяўляюць яркава царкоўнаславянскія рысы. Нягледзячы на даўняе знаёмства навукі з гэтымі помнікамі і наяўнасць шэрагу дэталёвых прац, прысвечаных некаторым з іх, ні мова, ні сацыякультурныя аспекты генэзісу гэтых помнікаў у сукупнасці яшчэ не даследаваліся. Між тым, іх значэнне як для гісторыі мовы, так і літаратуры беларусаў і ўкраінцаў велізарнае: існаванне такіх тэкстаў у XV ст. выразна сведчыць пра пачатак літаратурнага перакладу і працэсаў паланізацыі яшчэ задоўга да Рэфармацыі.

Да ліку такіх перакладаў адносяцца каля паўтара дзясятка літаратурных і біблейных твораў, што знаходзяцца фактычна ў чатырох рукапісных кодэксах, пераважна недатаваных, час з'яўлення якіх вызначаецца ў цэлым паводле ўскосных прыкмет.

1. Зборнік Q.I № 391 Расійскай нацыянальнай бібліятэкі ў С.-Пецярбургу (яго апісанне [6, с. 965-966; 9, с. 263-264]) утрымлівае толькі тры творы: пасійны твор *Пакуты Хрыстовы*, жыццё *Аляксея, чалавека божага*, аповесць пра трох каралёў. Усе гэтыя творы былі выданыя (напрыканцы XIX – пачатку XX ст., а таксама публікаваліся ва ўрыўках з рознай ступенню дакладнасці). Мова іх таксама даследавалася (Я. Карскім, А. Жураўскім, П. Грынчышным і інш.). Адметнасцю ўсіх твораў, што ўваходзяць у склад гэтага зборніка, з’яўляецца значны лік паланізмаў, што даволі нечакана для тэкстаў канца XV ст. У гэтым выпадку трэба дапускаць або наяўнасць на Беларусі (Украіне) моцна паланізаваных асяродкаў ужо на канец XV ст., або існаванне на той час польскіх версій усіх трох твораў. Доказаў і таму, і другога пакуль няма, таму апраўдана ўзняць пытанне пра перагляд часу стварэння гэтага зборніка, які звычайна адносяць на канец XV ст. Сам зборнік РНБ колыць меў дату, аднак яна часткова выскаблена, за выключэннем нумара індикту (I), чысла і дня месяца (19 лістапада). Хутчэй за ўсё гэта было зроблена адным з позніх уладальнікаў рукапіса, які яўна хацеў удаўніць свой рырытэт, каб надаць яму большую вартасць. Рукапіс з 2-й паловы XVIII ст. знаходзіцца ў бібліятэцы Юзафа Залускага ў Варшаве, аднак пасля 1794 г. трапіў у Імператарскую публічную бібліятэку ў С.-Пецярбургу. На паперы зборніка маецца нямецкая філігрань з даволі рэдкім знакам [6, с. 966; 9, с. 264], выкарыстанне якога адносяць да 2-й паловы 1470-х гг., з улікам чаго А. Турылаў датуе рукапіс 1482 г. і адносіць пераклад да сярэзіны XV ст. [14, с. 59-60, 67, зн. 15]. Аднак на думку Я. Карскага, творы рукапісу належаць езуітам [5, с. 20-21; 8, с. 14-16], так што сам спіс паходзіць з канца XVI ст., а мажліва нават і з пачатку XVII ст. У сувязі з гэтым вызначэнне належага ілюстрацый адметнасцяў рукапіса патрабуе больш пільнай праверкі.

2. Зборнік № 558 Сінадальнага збору Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве (апісанне рукапіса [1, с. 59]) утрымлівае шмат разнастайных твораў, у т. л. пераклад Песні Песням (выдаваўся ў XIX ст. і на пачатку XXI ст., а таксама ва ўрыўках), жыццё *Аляксея, чалавека божага* і аповесць пра трох каралёў; апрача таго, у гэтым рукапісе знаходзяцца вельмі цікавыя тэксты: усходнеславянскі пераклад чыну каталіцкай літургіі ў імя Багародзіцы, пераклад каталіцкіх малітваў *Pater noster* і *Ave Maria* (якія падаюцца таксама ў транслітараваным кірыліцай) і каталіцкага сімвала веры *Credo* [7, с. 383-384; 13, с. 195-197, 144-152; 16, с. 241-242; 17; 14, с. 61-62]. Хаця пераклад Песні Песняў, выкананы з чэшскай версіі, даўно і дастаткова дэталёва даследаваны ў навуцы (П. Уладзіміравым, А. Сабалеўскім, А. Флароўскім, А. Аляксеевым, Ю. Верхаланцавай), яго мове, таксама як і мове іншых тэкстаў помніка не надавалася асаблівай увагі. Між тым іх мова далёка неаднастайная і патрабуе

самага пільнага вывучэння. Ёсць некаторыя падставы звязваць узнікненне асобных са згаданых тэкстаў не з Беларуссю ці Украінай, а з Масковіяй. Палеаграфічныя асаблівасці рукапісу таксама мала даследаваныя ў навуцы. Зборнік напісаны на паперы з філігранню, выкарыстанне якой адносяць да 1460-80-х гг. [18, р. 43, fn. 6], у сувязі з чым Ю. Верхаланцава датуе паўстанне, напрыклад, перакладу Песні Песням 2-й чвэрцю ці сярэдзінай XV ст. [18, р. 43]. Ф. Мараш лічыў, што пераклад каталіцкіх літургіі і малітваў быў зроблены ў 1420-я гг. для Зоф'і Гальшанскай, жонкі караля Уладзіслава II (Ягайлы) [17, с. 347]. Аднак моўныя асаблівасці перакладаў зборніка, як і яго склад патрабуюць больш уважлівага разгляду.

3. Зборнік з бібліятэкі графаў Красінскіх у Варшаве, цяпер страчаны, утрымліваў шмат розных твораў (апісанне [4, с. 1-3; 9, с. 211-212], у т. л. старабеларускія пераклады рэлігійных аповесцяў *Віозеж Таўбаша рыцара*, *Аповед пра Сівілу прарочыцу*, а таксама кн. Товіт (Тобіяша). Першыя два творы былі апублікаваныя А. Брукнарам і Я. Карскім напрыканцы XIX ст. (прычым першы – ва ўрыўках). На падставе іх публікацый і некаторых іншых крыніц Ю. Верхаланцава нядаўна даследавала старабеларускія пераклады гэтага зборніка [18, р. 52-89]. Паводле асаблівасцяў зместу і філіграняў рукапіс датуецца не раней за сярэдзіну XVI ст. [9, с. 212, 329-330], аднак Я. Карскі лічыў, што ён адлюстроўвае праграму XV ст. [9, с. 220].

4. Т. зв. Віленскі зборнік, рукапіс № 262 (цяпер у фондзе RKF) Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы, змяшчае шмат разнастайных твораў рэлігійнага зместу [2, с. 441-447; 1, с. 7-8]. Ён пачынаецца біблейнымі кнігамі (кн. Ёва, Псалтыр, Прыпавесцяў Саламонавых і кн. Давіды), якія залучаюць таксама мегілот (кн. Руф, Песні Песням, Еклезіяст, Эсфір, Плач Ірамій), далей змяшчаецца шэраг царкоўна-вучыцельных твораў – на царкоўнаславянскай мове. Большасць біблейных тэкстаў зборніка выдадзена (на пачатку XX і XXI стст. як цалкам, так і ва ўрыўках), а мегілот быў выдадзены асобна ў 1992 г. Біблейныя кнігі зборніка даўно прыцягвалі ўвагу ў навуцы, найбольшы ўнёсак у іх даследаванне зрабілі П. Уладзіміраў, Я. Карскі, У. Перапц, А. Аляксеў, А. Архіпаў, А. Жураўскі, М. Альтбаўэр, М. Таўбэ і інш. Вялікую цікавасць уяўляюць пераклады мегілота (тэксты, што выкарыстоўваліся ў сінагагальным набажэнстве), выкапаныя са старажытнай яўрэйскай мовы. Іх узнікненне даследчыкі звязваюць з яўрэйскім асяроддзем і адносяць на канец XV – пачатак XVI стст. Але і пераклад Псалтыра ў гэтым зборніку выступае хаця ў царкоўнаславянскай версіі, аднак часткова рэдагаванай ці перакладзенай панова паводле яўрэйскага арыгінала [5, с. 27-28; 8, с. 19]. Мова біблейных кніг зборніка вельмі неаднастайная: адны кнігі выяўляюць сваю царкоўнаславянскую аснову, іншыя (або некаторыя іх часткі) уяўляюць сабой

выразны пераклад на старабеларускую мову (асабліва гэта тычыцца мегілата). Зборнік паходзіць з Супрасьляскага манастыра, дзе, як меркаваў яго адкрывальнік, Ф. Дабранскі, быў перапісаны ў XVII ст. [2, с. 441], яму запярэчыў Я. Карскі [3, с. 94-95], але падтрымаў Я. Неміроўскі [11, с. 395]. Зборнік мае праг папозіх па часе ўзнікнення тэкстаў: ён пачынаецца прадмовай Скарыны да пражскага Псалтыра, а кн. Ёва перапісана паводле выдання Скарыны – так вызначыў Ф. Дабранскі, які на лік Скарыны аднёс і кн. Руф [2, с. 443]. Паводле палеаграфічных асаблівасцяў рукапіс адносіцца да 1-й паловы XVI ст. [3, с. 95], у прыватнасці, мае філіграні з 1521 і 1533 гг. [1, с. 10]. Даследчыкі прыйшлі да высновы, што хця зборнік уяўляе сабой копію, пераклад яго біблейных тэкстаў быў выкананы напачатку XVI ст. [12, с. 400; 1, с. 9-10].

У разліджаных зборніках выступаюць перакладныя тэксты двух відаў: а) біблейныя кнігі, б) царкоўна-рэлігійныя апавесці. Усе яны не маюць аднастайнасці ў мове, выяўляючы шырокі спектр ад царкоўнаславянскай мовы з беларусізмамі ці ўкраінізмамі або ад невыразнай усходнеславянскай асновы з мінімумам або нават адеутнасцю беларусізмаў (украінізмаў) да выразна старабеларускай мовы з мноствам паланізмаў, што ўскладняе моўную кваліфікацыю помнікаў і іх датаванне. Нягледзячы на даўняе знаёмства вучоных з гэтымі тэкстамі, час паўстання саміх перакладаў, як і паходжанне асобных рукапісаў, што ўтрымліваюць іх, усё яшчэ застаецца спрэчным або неадзначным і патрабуе далейшых розшукаў.

Літаратура

1. Галенчанка, Г.Я. Францыск Скарына : Спадчына і пераемнікі : Анатаваны бібліяграф. паказ. / Г.Я. Галенчанка. – Мінск, 2002.
2. Добрянский, Ф.И. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских / Ф.И. Добрянский. – Вильна, 1882.
3. Карский, Е.Ф. К истории звуков и форм белорусской речи / Е.Ф. Карский. – Варшава, 1893.
4. Карский, Е.Ф. О языке так называемых Литовских летописей / Е.Ф. Карский // Варшавские университетские известия. – 1894. – № 2/3. – С. 1–64.
5. Карский, Е.Ф. Западно-русские переводы Псалтыри в XV – XVII вв. / Е.Ф. Карский. – Варшава, 1896.
6. Карский, Е.Ф. Западнорусский сборник XV-го века, принадлежащий Императорской публичной библиотеке. Q.I. № 391: Палеографические особенности, состав и язык рукописи / Е.Ф. Карский // Изв. ОРЯС имп. акад. наук. – 1897. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 964–1036. (тое ж і асобн. адбіткай).

7. Карский, Е.Ф. Белорусы. Т. 1 : Введение в изучение языка и народной словесности / Е.Ф. Карский. – Варшава, 1903.
8. Карский, Е.Ф. Белорусы. Т. 3 : Очерки словесности белорусского племени. Ч. 2: Старая западнорусская письменность / Е. Ф. Карский. – Пг., 1921.
9. Карский, Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е.Ф. Карский. – М., 1962. – С. 277-279.
10. Кіпель, З. Беларуская перакладная літаратура XV – XVII стст. : Выяўленне і перахаванне / З. Кіпель // Беларусіка = Albaruthenica. – Мінск., 1993. – Кн. 1. – С. 221-225.
11. Немировский, Е.Л. Франциск Скорина : Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е.Л. Немировский. – Мінск, 1990.
12. Соболевский, А.И. Переводная литература Московской Руси XIV – XVII ввеков : Библиографические материалы / А.И. Соболевский. – СПб., 1903. (Сб. ОРЯС Имп. акад. наук. Т. 74. Кн. 1).
13. Соболевский, А.И. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии / А.И. Соболевский. – СПб., 1910. (Сб. ОРЯС Имп. акад. наук. Т. 88).
14. Турилов, А.А. Переводы с латинского и западнславянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками в XV – начале XVI в. / А.А. Турилов // Культурные связи России и Польши XI – XX вв. = Związki kulturalne między Polską a Rosją XI – XX w. – М., 1998. – С. 58-68.
15. Турилов, А.А. Переводы с латинского и западнславянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV – начало XVI в.) / А.А. Турилов // Флоря, Б.Н. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье : Сб. – М., 2007. – С. 468-479.
16. Флоровский, А. Чешская библия в истории русской культуры и письменности: (Фр. Скорина и продолжатели его дела) / А. Флоровский // Sborník filologický : Vydává III. třída České akademie pro vědy, slovesnost a umění. – Praha, 1946. – Sv. 12. [repr. Nachdruck] München, 1988. – S. 153-258.
17. Mareš, F.V. Moskevská Mariánská Mše / F.V. Mareš // Slovo. – 1976. – N 25/26. – S. 328-331.
18. Verkholancev, J. Ruthenica Bohemica : Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland / J. Verkholancev. – Wien : Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte. Bd. 3).